

hadis

HADİSLERİN TEÂRUZU DURUMUNDA
MEZHEPLERİN ESAS ALDIKLARI TEMEL PRENSİPLERE
DAİR ABDÜLAZİZ ED-DİHLEVÎ'NİN BİR RİSÂLESİ

Mehmet ÖZŞENEL*

Hadislerin teâruzı problemi öteden beri hadis ilminin en zorlu ve çetrefilli konularından biri kabul edilmiştir. Tarih boyunca, hadislerde görülen ihtilaf ve teâruzun tespiti, sebepleri ve çözümü için birçok yöntem geliştirilmiş, bu konuda özellikle fikhî mezheplerin farklı yaklaşımları ortaya çıkmıştır.¹

Hind altkıtasının meşhur âlimi Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) bir o kadar meşhur oğlu Şah Abdülazîz ed-Dihlevî (ö. 1239/1823), aşağıda tercümesini sunduğumuz küçük risâlesinde teâruz durumunda mezheplerin takındıkları tavır ve takip ettikleri usûle dair câlib-i dikkat değerlendirmeler yapmaktadır. Bu küçük risâle ayrıca dört mezhebin hadise bakışları ve hadis konusundaki temel yaklaşımlarına dair önemli ipuçları vermektedir.²

Aslı Arapça olan ve Abdülazîz ed-Dihlevî'nin *Fetâvây-ı Azîzî* adlı iki ciltlik Farsça fetvâ kitabında bulunan bu risâle, müellifin diğer eseri *Ucâle-i nâfia'yı el-Ulâletü'n-nâcia* adıyla Farsça'dan Arapça ve Urduca'ya çeviren Abdülehad el-Kâsımî tarafından çevirinin sonuna eklenmiştir. *Beânü meâhizi'l-mezâhibi'l-erbaa* adlı risâlenin burada Urduca tercümesi de verilmiştir (Karaçi, 1964, s. 82-85). Risâle ayrıca Muhammed Abdürreşid en-Nu'mânî'nin (ö. 1420/1999) *Mâ temessu ileyhi'l-hâce* adlı eserinde de aynen iktibas olunmuştur (Karaçi, 1953, s. 32).³

* SAÜ. İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Yrd. Doç. Dr.

1 Bu konuda geniş bilgi için bk. İsmail L. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları Muhtelifü'l-Hadis İlmî*, İstanbul, 1982.

2 Abdülazîz ed-Dihlevî'nin bu küçük risalede ortaya koyduğu yaklaşımların benzeri bazı değerlendirmeler için bk. Reşid Ahmed el-Kenkûhî, *el-Kevkebü'd-Dürri alâ Câmiü't-Tirmizî*, thk. ve şerh Muhammed Zekeriyya el-Kandehlevî, Karaçi, 1987, I, 26-27; Muhammed Yusuf el-Bennûrî, *Meârifü's-Sünen (Şerhu Süneni't-Tirmizî)*, Karaçi, 1981, I, 102-103.

3 Dipnotlar tarafımızdan ilave olunmuştur.

Allah'a hamd, O'nun şanlı Peygamber'ine salât ve Peygamber'in büyük fazilet sahibi âl ve ashâbına dua ederiz.

Bil ki (Allah sana merhamet eylesin), şer'î hükümlerin delillerini ve onların kaynaklarını/dayanaklarını araştıran müctehidler, Resûlullah'ın (s.a.) hadislerini müteâriz, sahâbe ve tâbiûnunun âsârını birbiriyle ihtilâflı görünce -ki bunlar ahkâm konusunda kaynak itibariyle daha geniş ve sayıca daha fazladır- tereddüde düşmüşler ve bu teâruz ve ihtilâfı giderme konusunda görüşleri farklılık arz etmiştir.

Böyle bir durumda Mâlik'in (ö. 179/795) tercihi, Medîne ehlinin amelini hakem tayin etmektir. Çünkü Medîne Resûl'ün yurdu, halîfelerinin vatani, sahâbe ve ehl-i beyt evladının mesken tuttuğu ve vahyin indiği yerdir; dolayısıyla Medîne ehli de vahyin mânâlarını daha iyi bilir. Şu halde onların ameline aykırı olan her hadis veya eser, mutlaka ya nesh, ya te'vil, ya tahsis edilmiş veya hikâyesinin ayrıntıları hazfedilmiş bir rivâyet olup ona itibar edilmez.

Şâfiî'nin (ö. 204/819) tercihi ise Hicaz ehlini hakem tayin etmektir. Bununla birlikte o dirâyetle de iştiğal etmiş ve bazı rivâyetleri bir duruma, bazılarını diğer bir duruma hamletmiş ve bu konuda mümkün olduğu kadar tatbîk (cem) yolunu tutmuştur. Fakat daha sonra Mısır ve Irak'a gidip, oradaki sika râvilerden pek çok rivâyet işitince, bu rivâyetlerden bazıları onun nazarında Hicaz ehlinin ameline göre daha üstün görünmüş ve mezhebinde kavli-kadîm ile kavli-cedîd meydana gelmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) ihtiyarına gelince, onun tercihi de her hadisi zâhiri üzere icra etmek olmuştur. O, hükmünün illeti bir olduğu halde her bir hadisi varid olduğu konuya tahsis etmiş, dolayısıyla mezhebi, kıyasa aykırı olarak ve aralarında fark bulunmadığı halde hükümde ihtilaf esası üzerine kurulmuştur. Bu sebeple onun mezhebi Zâhirîliğe nispet edilmiştir.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve tâbilerinin tercihine gelince bu da son derece açıktır. Şöyle ki araştırdığımız zaman şer'iatta iki türlü hüküm bulunduğunu görürüz. Birincisi muttarid ve yansıyan (mün'akis) küllî kâideler: "Kimse kimsenin günahını çekmez",⁴ "Kazanç, sorumluluk mukâbilindedir",⁵ "Faydalanma, tazminat mukâbilindedir",⁶ "Âzâdın feshe ihtimali yoktur", "Alışveriş îcâb ve kabûl ile tamam olur",⁷ "Beyyine iddia edene, yemin inkâr edene düşer"⁸ vb. gibi.

4 En'âm, 164; İsrâ, 15; Fâtır, 18; Zümer, 7; Necm, 38.

5 Bu kâide *Mecelle*'de "Külfet nimete ve nimet külfete göredir" şeklinde formülleştirilmiştir (bk.madde 88).

6 Aslen bir hadis olan bu kâide (bk. Ebû Dâvûd, Buyû, 71; Tirmizî, Buyû, 53; Nesâî, Buyû, 15; İbn Mâce, Ticârât, 43), *Mecelle*'de "Bir şeyin nef'i, zamânı mukâbelesindedir" şeklinde ifade edilmiştir (bk. madde 85).

İkincisi cüz'î hâdiseler ve husûsî sebeplerde vârid olan hükümlerdir. Bunlar sanki o küllî kâidelerin istisnası mesâbesindedir. Dolayısıyla müçtehide düşen küllî kâideleri muhafaza edip, onun dışındakileri terk etmektir. Çünkü şer'at gerçekte bu küllî kâidelerden ibarettir. Bu küllî kâidelere muhalif olan hükümlere gelince onların sebeplerini ve husûsiyetlerini kesin olarak bilememekteyiz. Dolayısıyla onlara iltifat edilmez. Mesela fâsid şartlarla yapılan alışverişin batıl olması küllî bir kâidedir. Câbir kıssasındaki⁹ deve alışverişinde vârid olan "Medîne'ye kadar binme" şartı şahsî ve cüz'î bir hüküm olup, küllî kâideye muâraza edemez. Musarrât hadisi¹⁰ de böyledir ki, şer'atta kesin olarak sâbit olan küllî kâideye muâraza etmiştir. Bu küllî kâide "Kazanç sorumluluk mukâbilindedir" kâidesidir. Bunun gibi daha birçok mesele bulunmaktadır.

Bütün bunlardan dolayı bu şekilde cüz'î tarzda vârid olan birçok hadisle ameli terketmek gerekmiştir. Hanefî imamları bunda bir beis görmezler, bilakis ictihada, küllî kâideleri muhafazaya ve mümkün olduğu kadar cüz'îleri bu küllîlere ilhak etmeye özen gösterirler. Bu muhtasar açıklamanın uzun tafsilatı vardır ki vakit buna müsait değildir. Allah gerçek hidayet vericidir.

7 Bk. *Mecelle*, madde 167.

8 Bu kâide de "Beyine davacıya, yemin davalıya düşer" mealindeki hadisten alınmıştır (bk. Buhârî, Rehn, 6; Müslim, Akdiye, 1; Ebû Dâvûd, Akdiye, 23; Tirmizî, Ahkâm, 12; Nesâî; Kudât, 36; İbn Mâce, Ahkâm, 7). Kâide için bk. *Mecelle*, madde 67.

9 Bk. Buhârî, Cihad, 113; Müslim, Mûsâkât, 109; Ebû Dâvûd, Buyû, 69; Tirmizî, Buyû, 30

10 Bk. Buhârî, Buyû, 65; Müslim, Buyû, 23; Ebû Dâvûd, Buyû, 46; Tirmizî, Buyû, 29; Nesâî, Buyû, 14; İbn Mâce, Ticârât, 42.